Beweging voor radicale ecologie

AARDE-WERK

waardewerk

driemaandelijks tijdschrift

zomer 2018

Aardewerk
Beweging voor radicale ecologie
Korte Herendaalstraat 8
B-3210 Lubbeek

00 32 (0) 16 23 60 16
info@aardewerk.be
www.aardewerk.be
BE27 5230 8099 4873

Verantwoordelijke uitgever: Jeanneke van de Ven,
Korte Herendaalstraat 8, B-3210 Lubbeek
Redactie: Jozefien Desaever, Niki Salotti, Jonas Van der Slycken
Typografie: Kathy Masolyn & Jonas Van der Slycken

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel voorwoord	Jonas Van der Slycken	3
Postmoderniteit: een onvoltooid project	Tim Christiaens	5
Een stabiel klimaat vergt een sociaalecologische transformatie en de ontmanteling van de fossiele-brandstoffenindustrie	Jonas Van der Slycken	11
Het westerse vooruitgangsdenken is niet universeel	Elke van Riel	15
Bekijk het eens van hun kant	Roman Krznaric	17
Klimaat en migratie	Arthur Wyns	22
Voetbalwaanzin	Felix Bergers	24

Aarde-Werk wil een ontmoetingsplaats zijn voor mensen die op zoek zijn naar leefwijzen die minder vervreemdend, verkwistend, gehaast en dwangmatig zijn, en die ecologisch meer duurzaam, samenhorig, rechtvaardig en vreugdevol zijn.

De opname van een artikel in de *Aarde-Werk-Brief* impliceert niet noodzakelijk de volledige inhoudelijke instemming van de redactie. Het betekent wel dat de tekst nuttig bevonden werd als bijdrage aan de radicaalecologische ideeënontwikkeling.

Een afdruk van of uittreksel en overname uit de *Aarde-Werk-Brief* mag slechts geschieden mits bronvermelding en schriftelijke toelating vooraf van Aardewerk vzw en de auteur.

Beste burger

Eureka! Zoals u mogelijk al merkte op de voorpagina, heet de Aarde-Werk-Brief vanaf nu *waardewerk*. De zomer bracht ook andere veranderingen voor vooruitgang: Aardewerk vzw werd opgeheven! Voortaan gaat Aardewerk door het leven als een feitelijke vereniging. Ook het rekeningnummer onderging een metamorfose; vanaf vandaag kan u voor al uw Aardewerk-gerelateerde stortingen terecht op BE27 5230 8099 4873. Niet getreurd, deze ombouw is geen sociaal-ecologische afbraak. Een nieuwe cyclus van de opleiding *Ecologische filosofie en politiek* vindt van 2018 tot 2020 opnieuw plaats in het centraal gelegen Mechelen. Meer informatie over de opleiding vindt u terug in de Aardewerkagenda, op onze webpagina, en de folders en posters bij de betere informatiepunten. [iets extra over zomerweek] Tijdens de zomerweek over Hannah Arendt, Philipp Blom en Joanna Macy werd er gebroed op een Aardewerk-waardige actie. U mag een zomerweekverslag verwachten in de herfsteditie van *waardewerk*.

In deze *waardewerk* schrijft Tim Christiaens over de onzichtbare hand van God in het dominante economische denken. Uw redacteur heeft het over het recht op een stabiel klimaat, negatieve emissies, de ontmanteling van de fossiele-brandstoffenindustrie en een beetje *degrowth* (ontgroei). In het interview met Dorine Van Norren leest u meer over Buen Vivir, Ubuntu en het Bruto Nationaal Geluk. Roman Krznaric roept op om via de cultivering van empathie zowel ons leven als de samenleving te veranderen. Arthur Wyns legt in het kader van het informerende en sensibiliserende project Klimaatling de link bloot tussen klimaatverandering en migratie. Felix Bergers laat een dissidente stem horen door middenin het WK voetbal een lezersbrief te schrijven over voetbalwaanzin die niet gepubliceerd werd, ook al was het komkommertijd.

Een inspirerende lezing toegewenst.

Jonas Van der Slycken

Aardewerkagenda

Opleiding

29/9 inhaaldag *(Gent)*

Boeddhistische ecospiritualiteit – Wilfried De Vlieghere
Agro-ecologie – Esmeraldo Borgo

Nieuwe opleiding (Mechelen)

9-11/11 startweekend *(Kasteeltje, Wijgmaal)*

Geschiedenis van de ecologische crisis en van de ecologische bewustwording – Ullrich Melle
Analyse van de hedendaagse cultuur – Dirk De Schutter

8/12 plaats van de techniek

Technologie, maatschappij en democratie – Yoni Van Den Eede
Impact van technologie op biologie en geneeskunde, ethische grenzen en invloed op milieu en gezondheid. De case van hormoonverstoorders – Petra De Sutter

12/1 economie

De nood om economie te herdenken voor de 21ste eeuw & Ecologische economie, ontgroei en andere alternatieve economische perspectieven – Brent Bleys en Jonas Van der Slycken

2/2 klimaat: technologie, transitie en/of maatschappelijke ommekeer?

De radicale implicaties van koolstofneutraliteit – Mathias Bienstman
Klimaatverandering als systeemcrisis - kan enkel een volksshock het tij nog keren? – Natalie Eggermont

2/3 vrede en veiligheid

Vrede en veiligheid: een kwestie van militairen? – Ludo De Brabander

23/3 radicale ecologie (1)

De plaats van de mens in de natuur & Diepe Ecologie – Ullrich Melle

6/4 radicale ecologie (2)

Ecofeminisme – Anneleen Kenis

4/5 radicale ecologie (3)

Murray Bookchin: Sociale ecologie en een nieuwe politiek – Roger Jacobs

14-16/6 eindweekend *(Kasteeltje, Wijgmaal)*

Kapitalisme en de Aarde: een omschrijving, een beetje geschiedenis en de kritiek – Roger Jacobs
De noodzaak van krimp en het belang van vrijwillige eenvoud – Marius de Geus

Heb je een les gemist? Wil je een spreker nog eens horen of leer je graag een nieuw thema kennen? Ter herinnering: Aardewerkers die de volledige tweejarige opleidingscyclus doorliepen, hebben de mogelijkheid om een losse lesdag (bijdrage € 15) of een weekend(dag) (€ 45 vanwege de heerlijke warme maaltijden) mee te volgen. We hopen je te mogen verwelkomen en verder samen te werken aan een uitweg uit de sociaal-ecologische crisis. Graag even verwittigen via info@aardewerk.be.

Postmoderniteit: een onvoltooid project

Maar ik zal mijn mond niet houden, zo beklemd als mijn hart is,
zal ik spreken, zo bitter als mijn ziel is, zal ik klagen. Ben ik de zee
of het zeemonster? Moet U mij daarom bewaken?
– Boek Job (7:11-12)

Het geloof in de vrije markt is de laatste restant van wat Lyotard 'de grote verhalen van de moderniteit' noemde. Het postuleert een spontane historische vooruitgang richting economische welvaart en groei gebaseerd op de vrije interactie tussen rationele individuen die hun private belangen nastreven. Deze idee is echter een secularisering van de Voorzienigheidstheologie, waar God de spontane orde van de wereld richting heil bewerkstelligt. In de hedendaagse context waarin God niet meer de werking van de vrije markt garandeert – zoals nog het geval bij Adam Smith – en financiële en economische crises elkaar snel opvolgen, is het aangeraden ook dit laatste grote verhaal af te zweren.

De dood van God, een voorbarige conclusie

In 1979 schrijft Jean-François Lyotard *La Condition Postmoderne,* een rapport voor de universiteitsraad van Québec over de toestand van de hedendaagse wetenschappen.[1] Hij kondigt daar het einde van de moderniteit en de grote verhalen aan. De moderniteit werd zogezegd gekenmerkt door een geloof in de menselijke rede en de overtuiging dat als de mens gebruik zou maken van die rede, hij vooruitgang zou boeken. De moderne beschaving had een vaste betekenishorizon ter beschikking die zin gaf aan haar ondernemingen. Zij ging er steeds op vooruit dankzij haar vertrouwen in de universele rede. Dergelijke redeneringen animeerden niet enkel politieke projecten zoals het liberalisme en het socialisme, maar ook de grote filosofische systemen zoals die van Hegel, Kant en de Franse verlichtingsfilosofen. Dit optimisme had een duidelijke herkomst in de Christelijke theologie. Het zette de hoop verder dat de mensheid geschikt was voor verlossing als zij haar zondigheid kon overwinnen door gebruik te maken van het inzicht door God aan de mens geschonken. Eenmaal de mens geleerd had zijn door God gegeven capaciteiten te ontplooien, zou hij zich bewegen richting verlossing. De expliciete verwijzing naar God mag dan wel verdwenen zijn, het geloof in vooruitgang en universele rationaliteit blijven erfgenamen van de Christelijke traditie. Volgens Lyotard hebben de grote verhalen echter een beslissende nederlaag geleden in de 20ste eeuw. De gruwelijke efficiëntie van de loopgraven in Wereldoorlog I en de Shoah in Wereldoorlog II openbaarde een duistere kant aan de moderniteit. Hoe kan men nog geloven in de onstuitbare vooruitgang van de rede na Auschwitz? Lyotard geeft daarmee een nieuwe invulling aan Nietzsches devies van de dood van God: de Westerse geschiedenis heeft geen betekenis meer die ons vertrouwen kan geven in de toekomst. Die horizon is definitief uitgewist. De wetenschappen moeten dan ook afscheid nemen van het rationalistisch vooruitgangsoptimisme.

Deze conclusie was echter voorbarig. Eén wetenschap biedt nog dapper weerstand tegen het postmodernisme. De economische wetenschap vertrekt nog steeds van een geloof in de menselijke rationaliteit en dat die tot grotere welvaart zal leiden. Als elk individu handelt op basis van rationele kosten-batenanalyses, zal de wereldeconomie

[1] JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, *La Condition Postmoderne: Rapport sur le Savoir*, Parijs: Les Editions de Minuit, 1979.

onvermijdelijk erop vooruitgaan. De wisselwerking van private belangen brengt zogezegd een spontane orde op gang die leidt naar steeds meer welvaart.[2] De onbesproken dogma's van dit denkbeeld zijn dat economische groei de enige mogelijke uitdrukking is van een betere wereld en dat de economie inherent gericht is op evenwichtige groei. Elke keer deze vooruitgang gestuit wordt, zoeken de economen naar irrationele distorsies die de natuurlijke oriëntatie van de economie verstoord zouden hebben. De *Great Depression* is bijvoorbeeld niet het gevolg van overdreven kapitalisme, maar van ondoordachte staatsinterventies.[3] Volgens recente ontwikkelingen in *behavioural economics,* komen financiële crises niet voort uit overdreven deregulering, maar uit psychologische *biases* die de beslissingen van financiële actoren perverteren.[4] In alle gevallen blijft de conclusie dezelfde: in normale omstandigheden dient de vrije markt zuiver het algemeen belang.

Aangezien het grote verhaal van de economische vooruitgang nog de enige overblijver is, breidt het zich ook uit naar andere maatschappelijke domeinen. Vroeger was bijvoorbeeld de universiteit een oord van *Bildung*, een instituut waar maatschappelijke vooruitgang gesteund werd door jongeren in te leiden tot de cultuur die de intellectuele rede heeft gevormd. Vandaag heeft de economische logica de onderwijsinstellingen gekoloniseerd. Studeren is een investering in menselijk kapitaal[5] en de universiteit is een instelling die jongeren voorbereidt op de arbeidsmarkt. Initiatieven zoals studentenleningen en de massale mediacampagnes rond STEM-wetenschappen moeten dan ook vooral jongeren overhalen om economisch interessante studies aan te vatten zoals ingenieurswetenschappen of management – en zeker niet geschiedenis of filosofie. De moderniteit is dus nog niet voorbij. Integendeel, één groot verhaal is erin geslaagd om de andere te verdringen en de maatschappij om te vormen in haar evenbeeld. Het moderne vooruitgangsoptimisme leeft voort in de economische wetenschappen.

De cultus van de vrije markt

Net zoals de andere grote verhalen, vindt ook het vrije-marktdenken haar voedingsbodem in de theologie.[6] Een handig vertrekpunt is Adam Smiths metafoor van de onzichtbare hand van de markt. Hoewel Smith deze uitdrukking slechts driemaal expliciet gebruikt in zijn volledige oeuvre, is het een toonbeeld van geloof in de vrije markt. Volgens Smith zijn mensen van nature geneigd om hun eigen belangen na te streven en daarom hun goederen te ruilen voor de goederen van anderen. De gemeenschappelijke rijkdom groeit doordat bijvoorbeeld beenhouwers uit eigenbelang vlees verkopen en klanten uit eigenbelang daarvoor willen betalen.[7] Beide partijen hebben elkaar uiteindelijk vooruit geholpen, zonder dat ze daarvoor in elkaar geïnteresseerd zouden moeten zijn. Sterker zelfs, een altruïstische overheid die zou ingrijpen om sociale rechtvaardigheid te garanderen, is gedoemd tot falen. De vrije markt wordt geleid door een *onzichtbare* hand, wat betekent dat geen enkel individu – ook de overheid niet – over voldoende kennis beschikt om de economie succesvol te sturen.

---

[2] FRIEDRICH HAYEK, *Law, Legislation and Liberty*, Londen: Routledge, 2013.

[3] MILTON FRIEDMAN, *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press, 2002, p. 50.

[4] PHILIP MIROWSKI, *Never let a Serious Crisis go to Waste: How Neoliberalism survived the Financial Meltdown*, Londen: Verso Books, 2014, pp. 256-263.

[5] GARY BECKER, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Chicago: University of Chicago Press, 1964.

[6] Deze stelling vindt recent veel bijval in de kritische theorie: zie o.m. GIORGIO AGAMBEN, *The Kingdom and the Glory*, Stanford: Stanford University Press, 2011; JOSEPH VOGL, *Het Spook van het Kapitaal*, Amsterdam: Boom Uitgeverij, 2013; WARREN MONTAG & MIKE HILL, *The Other Adam Smith*, Stanford: Stanford University Press, 2015.

[7] ADAM SMITH, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford: Clarendon Press, 1976, pp. 26-27.

De 'onzichtbare hand van de markt' was voor Smiths tijdgenoten een evidente verwijzing naar de traditie van de natuurlijke theologie.[8] Volgens de Britse wetenschappelijke traditie (o.m. Bacon en Newton), kon men op twee manieren Gods wil ontcijferen: in de Heilige Schrift en in de schepping, 'het boek van de natuur'. Aangezien God geeft om zijn schepping, is Hij bezorgd om de verlossing van de wereld. De Goddelijke Voorzienigheid is bijgevolg gericht op het bestuur van de wereld richting verlossing. In de middeleeuwse theologie heette dit Goddelijk bestuur dan ook 'providentiële *economie*'.[9] Voor de middeleeuwers verwees het begrip 'economie' immers niet zozeer naar markt en ruilhandel, maar vooral naar de wijze waarop God de wereld organiseerde om het heil te bewerkstelligen. Die providentiële economie had echter een eigenaardig karakter. Mocht God immers rechtstreeks zijn plannen implementeren in de menselijke geschiedenis, dan zou hij daarmee de menselijke vrijheid opheffen. Zijn bevelen zouden automatisch uitgevoerd worden zonder dat daar vrije wil aan te pas komt. Hoe zou een feilbaar en eindige schepsel immers een almachtige Schepper kunnen weerstaan? Het Goddelijk bestuur van de wereld moet dus indirect verlopen. God beperkt vrijwillig zijn almacht door zich te houden aan een reeks algemene, abstracte natuurwetten. Binnen dat kader creëert Hij zijn schepselen zodanig dat zij spontaan zijn wil zullen uitvoeren, zelfs al heeft Hij dat niet expliciet opgedragen. Hij 'programmeert', als het ware, elk schepsel op zo'n manier dat het compatibel is met alle andere schepselen. Wanneer alle wezens hun eigen natuur verwezenlijken, zullen zij spontaan Gods providentieel plan uitvoeren, zonder dat Hij heeft moeten ingrijpen.

Thomas van Aquino legt dit systeem uit aan de hand van een boogschuttersmetafoor.[10] Een pijl beweegt zich richting de roos uit eigen kracht, maar ontvangt die kracht en doelgerichtheid via een externe actor, de boogschutter. Deze laatste bepaalt de richting van de bewegingskracht in de pijl. Op gelijkaardige wijze handelen Gods schepselen op eigen initiatief in de wereld, maar zijn die handelingen vooraf gekaderd door Gods scheppingsdaad die hen de juiste doelgerichtheid geeft. Individuele wezens lijken dan wel te handelen uit eigen beweging – en tot op zekere hoogte is dat ook zo – maar die spontaniteit is van bovenaf verkregen. In feite zijn zij telkens, zonder het zelf altijd te beseffen, ook vertegenwoordigers van de wil van God. Bij niet-rationele schepselen verloopt dit proces automatisch. Aangezien zij geen vrije wil hebben, kan God volledig van tevoren hun levensloop vastleggen. Mensen daarentegen hebben een vrije wil en kunnen hun taak als uitvoerders van Gods Voorzienigheid dus weigeren. Zij kunnen handelen tegen hun natuur in. Vandaar dat het de taak van de Kerk is om de mensen te overtuigen van hun rol in Gods providentieel plan opdat zij uit vrije wil ervoor kiezen om Gods wil te doen geschieden op aarde als in de hemel. De transcendente orde ten opzichte van God en de immanente orde van de natuur vallen bijgevolg samen. De wereld verschijnt als een gestructureerd en zelfgenoegzaam geheel omdat God deze structuur in den beginne in de schepping gelegd heeft. God heeft de wereld geschapen alsof er, als het ware, geen God was of nodig zou zijn. Het is dan ook geen toeval als providentiële theologen soms spreken over een 'onzichtbare hand van God'.[11]

Dit denkbeeld vormt het paradigma voor het moderne vrije-marktdenken. God schept de wereld zodanig dat een welwillende orde groeit uit de spontane interactie van

---

[8] JACOB VINER, *The Role of Providence in the Social Order*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1972; PETER HARRISON (2011), 'Adam Smith and the History of the Invisible Hand', *Journal of the History of Ideas*, vol. 72, nr. 1, pp. 29-49; PAUL OSLINGTON, *Political Economy as Natural Theology: Smith, Malthus and their Followers*, Londen: Routledge, 2018.

[9] MARIE-JOSÉ MONDZAIN, *Image, Icon, Economy: The Byzantine Origins of the Contemporary Imaginary*, Stanford: Stanford University Press, 2005, p. 38.

[10] THOMAS VAN AQUINO, *Summa Theologica I*, q. 103 a.1 ad 1 (http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html).

[11] GIORGIO AGAMBEN, *The Kingdom and the Glory*, Stanford: Stanford University Press, 2011, p. 284.

individuele schepselen. Elke gebeurtenis is bijgevolg een teken van de wil van God. Zelfs de gruwelijkste wandaden zijn uiteindelijk noodzakelijke stappen in Gods ondoorgrondelijke wegen in de heilsgeschiedenis. Het is de taak van de mensheid om dit verloop te aanvaarden en zelf vrijwillig verder te zetten. Insgelijks beweert het vrije-marktdenken dat private belangen spontaan interageren op een manier die de algemene welvaart bevordert. Niet de onzichtbare hand van God, maar van de markt garandeert de verlossing hier. Elke prijsschommeling werkt als een uitdrukking van de 'wil van de markt', waarnaar geluisterd moet worden.[12] Wanneer bijvoorbeeld de lonen in de ICT-sector stijgen en in de kunstsector dalen, is dit een signaal voor kunstenaars om zich om te scholen tot ICT-experten. De vraag naar ICT-expertise stijgt, terwijl die naar kunstenaars daalt. De economie zou dus het best gediend zijn met meer ICT-experten en minder kunstenaars. De prijs van arbeid drukt de wil van de markt uit en als de economie moet groeien, moeten individuele actoren hun rol aanvaarden als pionnen van de onzichtbare hand van de markt. Net zoals God zijn schepselen niet expliciet heeft moeten opdragen om zijn wil uit te voeren, moet de markt niet rechtstreeks ingrijpen om haar wil te doen geschieden op aarde.

In Marxiaanse termen getuigt het geloof in de vrije markt van een fetisjistische houding.[13] Mensen zien de prijsschommelingen op de vrije markt als een dwangmatig proces dat buiten hun wil om fluctueert, alsof het bezeten zou zijn door goddelijke machten. Bij Adam Smith was dit nog letterlijk het geval in zover de 'onzichtbare hand van de markt' werkelijk voor hem een uitdrukking van de Goddelijke Voorzienigheid was. Bij hedendaagse economen is het fetisjisme subtieler. De markt is een zelfstandig wezen met een eigen wil geworden die de macht heeft om mensenlevens te sturen en, zo nodig, overbodig te maken. De evoluties van de markt overkomen bijgevolg de mensheid als een noodlot, terwijl zij nochtans zelf verantwoordelijk zijn voor die marktprocessen. Hoe voorspoedig de menselijke geschiedenis zal verlopen, hangt volgens dit systeem af van hoe gedwee individuen zich onderwerpen aan de wil van deze abstracte godheid. Terwijl God kon rekenen op de Kerk als instituut om de mensen te overtuigen van hun rol in zijn providentieel plan, heeft de markt werkloosheidsdiensten, uitzendkantoren en sociale werkers om arbeidskrachten te overhalen zich te schikken naar de wil van de markt en die bewust te omarmen.

O Fortuna

Hoewel de expliciete referentie aan de Goddelijke Voorzienigheid verdwenen is, houdt de economische wetenschap God toch nog postuum in leven. Hij is gereïncarneerd in de gedaante van 'de markt'. Net zoals God vroeger zelden zelf verscheen, maar sprak via zijn discipelen en profeten, komen wij vandaag ook nooit in aanraking met 'de markt' als zodanig, maar enkel met haar vertegenwoordigers, de Dow Jones, de Europese Centrale Bank, het Internationaal Monetair Fonds. In tegenstelling tot de middeleeuwse theologie, is er hier echter geen almachtig opperwezen meer om de welwillendheid van de heilsgeschiedenis te garanderen. Dat God goed en het beste met ons voorheeft, geldt haast per definitie. Waarom zouden echter private belangen nog steeds algemene welvaart teweegbrengen als er niet meer, zoals voor Smith, een welwillende God schuilgaat achter de vrije markt? De eeuwige wederkeer van financiële en economische crises biedt immers een schat aan tegenvoorbeelden voor de welwillendheid van de vrije markt. In plaats van een opwaartse vooruitgang richting verlossing lijken de economische voorspellingen met de regelmaat van de klok meer op apocalyptische oraties van het

[12] FRIEDRICH HAYEK, 'The Use of Knowledge in Society', in: FRIEDRICH HAYEK, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, 1980, pp. 77-91.
[13] KARL MARX, *Het Kapitaal*, Amsterdam: Boom Uitgeverij, 2010, pp. 69-81.

einde der tijden. Lyotards analyse omtrent het einde van de grote verhalen is dus ook van toepassing op het vooruitgangsoptimisme van de economische wetenschappen. Nadat de meeste grote verhalen reeds hun einde vonden door Auschwitz, ondermijnen de steeds frequentere economische tegenslagen het geloof in de vrije markt. Wie nog steeds beweert dat de vrije markt de beste van alle mogelijke werelden is, klinkt bijgelovig.

Het is dan ook een kwestie van alternatieven vinden voor het grote verhaal van de vrije markt. In plaats van economische theorieën te baseren op de idee dat de interactie tussen rationele actoren spontaan leidt tot economische vooruitgang, moeten wij inzetten op andere theorieën, die breken met dit naïef optimisme. Men kan het geloof in de vrije markt op twee fronten bekritiseren. Enerzijds ondermijnt de ecologische economie het geloof in vooruitgang door limieten te stellen aan de economische groei.[14] Wie ervan uitgaat dat de aarde wezenlijk een eindig ecosysteem is waarin ook de economische productiviteit niet eindeloos kan groeien, breekt met de Christelijke erfenis van de economische theorie. Er is geen verlossend licht, maar enkel entropie aan het einde van de tunnel. Het doel van de economie is dan niet meer eindeloos groeien, maar een organisatie op poten zetten die een duurzame samenleving zo lang mogelijk kan onderhouden voor toekomstige generaties. De economie moet rekening houden met de gegeven eindigheid van natuurlijke bronnen. Uiteindelijk is zelfs de menselijke soort eindig, en dus niet voorbestemd voor een *reditus ad Deum* tot in de eeuwigheid.

Anderzijds betwijfelt Hyman Minsky's post-Keynesianisme het geloof in rationele marktprocessen.[15] Volgens zijn *financial instability hypothesis* zijn financiële markten onderhevig aan cyclische bewegingen van stabiliteit en instabiliteit door de verwevenheid van rationele en irrationele factoren in individuele economische beslissingen. Minsky schrijft een belangrijke rol toe aan de overheid om deze cycli te bedwingen. De onvoorspelbare fluctuaties van de markten worden dan niet meer een onoverkomelijk noodlot dat op onze hoofden neerstort, maar een onstuimige kracht die de overheid moet leren bedwingen. Niet Smiths onzichtbare hand, maar Machiavelli's *Fortuna* is dan de metafoor van de markt: "Ik besluit dus het volgende, namelijk dat het beter is onbevreesd te zijn dan voorzichtig, want *Fortuna* is een vrouw. Om haar onder controle te houden, is het noodzakelijk haar te slaan en te bedwingen. Men stelt immers vast dat zij zich sneller laat domineren door zulke figuren dan door degenen die zich door haar laten doen."[16] De mens mag zich niet zomaar onderwerpen aan het Goddelijk noodlot dat regeert met een onzichtbare hand, maar moet zich zijn lot toe-eigenen en de markt confronteren. Slechts door de economische wetenschap te ontdoen van haar geloof in

---

[14] NICHOLAS GEORGESCU-ROEGEN, *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge: Harvard University Press, 1971; DONELLA MEADOWS *ET AL.*, *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972. Georgescu-Roegens versie van ecologische economie is echter niet helemaal vrij van theologische precedenten. In plaats van het vooruitgangsoptimisme van de Voorzienigheidstheologie, predikt hij de vrees voor achteruitgang en het einde der tijden uit Paulus' Tweede Brief aan de Thessalonicenzen (zie MASSIMO CACCIARI, *Il Potere che frena*, Milaan: Adelphi, 2013). Daarin waarschuwt Paulus voor de komst van de Antichrist en raadt hij de gelovigen aan om aan '*katechon*' te vinden die het proces van het einde der tijden kan vertragen. Insgelijks beweert Georgescu-Roegen dat de wet van de entropie uit de thermodynamica de onvermijdelijke ondergang van ons zonnestelsel voorspelt en dat de mens in levensprocessen moet investeren die deze ondergang zo lang mogelijk kunnen tegenhouden (zie NICHOLAS GEORGESCU-ROEGEN (1975), 'Energy and Economic Myths', *Southern Economic Journal*, vol. 41, nr. 3, pp. 347-381).

[15] JOSEPH VOGL, *Het Spook van het Kapitaal*, Amsterdam: Boom Uitgeverij, 2013. Voor een uitgebreidere toepassing van Minsky's gedachtengoed: CHARLES KINDLEBERGER & ROBERT ALIBER, *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, Londen: Palgrave MacMillan, 2015; HYMAN MINSKY, *Can 'it' happen again? Essays on Finance and Instability*, Londen: Routledge, 2016; STEVE KEEN, *Can we avoid another Financial Crisis?*, Londen: Polity Press, 2017.

[16] NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Tutte le Opere*, Firenze: Sansoni Editore, 1971, p. 296, mijn (vrije) vertaling.

een evenwichtige spontane marktorde, wordt duidelijk welke rol de overheid kan spelen in het bedwingen van de 'wil van de markt'.

Wat beide heterodoxe theorieën (ecologische economie en post-Keynesianisme) gemeen hebben, is dat zij de neiging tot evenwicht en spontane orde inruilen voor een economisch systeem gekenmerkt door een parallelle tendens tot wanorde die bedwongen moet worden. Daarmee voleindigen zij het project van de postmoderniteit. Door het rationalistisch vooruitgangsoptimisme van het vrije-marktdenken te bekritiseren, ondergraven zij het laatste grote verhaal, dat van de Heilige Voorzienigheid die met haar onzichtbare hand de schepping richting economische welvaart leidt. De hoop die deze theorieën belichamen, is die van onze emancipatie jegens onze onderwerping aan de noodlottige wil van de markt.

Tim Christiaens

Tim Christiaens is doctorandus aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, KU Leuven.

Een stabiel klimaat vergt een sociaalecologische transformatie en de ontmanteling van de fossiele-brandstoffenindustrie

De globale hittegolven van tijdens de maand juli waren nog maar net gaan liggen, en daar luidde *Earth Overshoot Day* opnieuw de ecologische alarmklok. Dit jaar viel deze dag al op 1 augustus, één dag vroeger dan in 2017. De grondstoffen die de Aarde jaarlijks levert worden steeds sneller opgebruikt. Grondstoffen worden geconsumeerd alsof er niet 1 maar 1,7 Aardes beschikbaar zijn, waardoor de Aarde uitgeput geraakt. Hoe lang valt deze kaalslag nog vol te houden? Aangezien een halvering van de koolstofcomponent in de voetafdruk de Aarde en al haar bewoners 3 maanden 'overshoot' respijt zou geven, valt er veel te verwachten van een kordaat klimaatbeleid en internationale klimaatakkoorden.

Op de klimaattop van Parijs bereikte men na jaren stilstand een consensus om de gemiddelde globale opwarming van de Aarde binnen de 2°C te houden en om te streven naar 1,5°C. Sommigen waren enthousiast over dit historische akkoord, anderen vonden het te vrijblijvend. Volgens George Monbiot was het akkoord een mirakel in vergelijking met wat het had kunnen zijn, maar een ramp in vergelijking met wat het had moeten zijn. Landen kunnen immers hun goedbedoelde intenties om emissies te reduceren gemakkelijk aan de kant schuiven zoals de presidentswissel in de VS illustreert. Daarnaast gaapt er een kloof tussen deze intentieverklaringen en concrete klimaatacties: met de huidige plannen zit er een catastrofale opwarming van drie graden en meer in de pijplijn. Het klimaatakkoord van Parijs wordt verder getorpedeerd door de luchtvaart, die zelf haar uitstoot mag regelen bij het uitblijven van internationale afspraken om haar uitstoot te beknotten.

Negatieve emissies

De klimaatdoelstellingen van Parijs vertalen zich in een eindig koolstofbudget dat nog in de atmosfeer gepompt kan worden. Vanaf 2017 tot het einde van deze eeuw is er nog een cumulatief koolstofbudget beschikbaar van circa 825 gigaton (Gt) aan CO_2: in 2020 moeten globale koolstofemissies een piek bereiken van ongeveer 40 Gt CO_2 per jaar om nadien fors te dalen naar circa 5 Gt in 2050 (zie kader). Wat opvalt is dat er hiervoor een beroep gedaan wordt op 'negatieve emissies' die via technologische hulpmiddelen uit de atmosfeer gehaald worden. Ook de emissiescenario's en -paden uitgewerkt door het *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC) veronderstellen het grootschalige gebruik van negatieve emissies. De meest gebruikte negatieve-emissietechnologie is BECCS (*Bio-Energy Carbon Capture and Storage*). Het achterliggende idee is om biomassa, zoals hout, haar werk te laten doen: CO_2 uit de atmosfeer capteren. Biomassa dient vervolgens als energiebron en de bij verbranding vrijgekomen emissies worden opgevangen en ondergronds gestockeerd in geologische formaties.

Vandaag is de Aarde gemiddeld al 1°C opgewarmd in vergelijking met pre-industriële niveaus. Om klimaatopwarming met 50% kans onder 1,5°C en met meer dan 66% kans onder 2°C in 2100 te houden, staat er een limiet op de hoeveelheid koolstof die nog verbrand kan worden. Rockström en collega's becijferden dat er vanaf 2017 tot het einde van deze eeuw nog een cumulatief koolstofbudget beschikbaar is van circa 825 gigaton (Gt) aan CO_2: in 2020 moeten globale koolstofemissies een piek bereiken van ongeveer 40 Gt CO_2 per jaar om nadien fors te dalen naar 24 Gt in 2030, 14 Gt in 2040 en 5 Gt tegen 2050. In een meer ambitieus scenario met een budget van 700 Gt zouden de jaarlijkse emissies van 40 Gt in 2020 in elk daaropvolgend decennium moeten halveren tot 20 Gt in 2030, 10 Gt in 2040 en 5 Gt in 2050. Wat opvalt is dat de percentages om een klimaatcatastrofe af te wenden aan de lage kant zijn. Om een betere kans te hebben om een desastreuze klimaatontwrichting te vermijden, dient het koolstofbudget verder naar beneden bijgesteld te worden. Wie is er al op een vliegtuig gestapt met 50% kans om niet op de bestemming te geraken?

Het is uiterst twijfelachtig of de grootschalige uitrol van deze technologie economisch en technisch haalbaar zal zijn. Om biomassa te oogsten is een landoppervlakte nodig met een omvang van één à twee keer India. Deze landoppervlakte is bovendien niet meer bruikbaar voor voedselproductie of alternatief gebruik van biomassa zoals transport en verwarming. Om nog maar te zwijgen over het daarbij horende biodiversiteitsverlies. Als deze technologie de torenhoge verwachtingen niet zou kunnen inlossen, stevenen we af op klimaatontwrichting. Inzetten op het grootschalige gebruik van BECCS voor klimaatmitigatie is met andere woorden een gok en gevaarlijke afleiding. Rockström en collega's voorzien dan ook een meer ambitieus scenario met een gereduceerd koolstofbudget van 700 Gt voor als er bijvoorbeeld vertraging zou zijn bij de uitrol van negatieve emissies (zie kader).

Een ongemakkelijke waarheid

Los van de discrepantie tussen intenties en acties en het negeren van de luchtvaart, blijkt het klimaatakkoord van Parijs zelf een doos van Pandora waarbij er gehoopt wordt dat een technologische god in de vorm van negatieve emissies verlossing zal brengen. Het is twijfelachtig of deze god op tijd zal arriveren. De reden waarom negatieve emissies alomtegenwoordig zijn, komt doordat deze 'deus ex machina' politici toelaat om moeilijke politieke en economische beslissingen door te schuiven naar de toekomst. De ongemakkelijke 2°C-waarheid is dat slechts een fractie van de globale koolstofreserves opgestookt kan worden: meer dan 80% van de huidige koolreserves, de helft van de gas- en een derde van de oliereserves blijven beter onder de grond. Daarnaast zijn er zeer scherpe emissiereducties nodig om binnen veilige planetaire grenzen te blijven. Volgens klimaatwetenschapper Kevin Anderson moeten de emissies van de rijkere landen jaarlijks met 8-10% dalen om 50% kans te hebben om de opwarming te beperken tot 2 graden. Aangezien dergelijke emissiereducties niet compatibel zijn met een groeiende economie, dienen rijkere landen volgens zijn berekeningen (tijdelijk) degrowth-strategieën uit te rollen.

Top-downklimaatbeleid

De historische uitdaging waar we voor staan komt eigenlijk neer op een gefaseerde, maar resolute ontmanteling van de fossiele-brandstoffensector. Dit lijkt voorlopig nog een brug te ver, maar er bestaat meer en meer consensus over een koolstofbijdrage. Werkgeversorganisaties zoals Unizo en het VBO steunen een CO_2-taks op verwarming en vervoer. Gerenommeerd klimaatwetenschapper James Hansen pleit voor een 'carbon fee' en dividend model waarbij elke ton CO_2-uitstoot een prijskaartje krijgt van 15 dollar, een prijs die jaarlijks stijgt met 10 dollar. Dit zou jaarlijks 600 miljard opbrengen in de VS. In een volgende fase worden deze bijdragen als een energiedividend of een soort basisinkomen gelijk verdeeld onder de bevolking. Zo hoeven nationale regeringsleiders de belastingdruk niet te verhogen – stel je voor. Ook de luchtvaartsector moet mee in bad om haar klimaatbijdrage te verhogen: Thomas Piketty stelt bijdragen voor van €20 en €180 per passagier in respectievelijk *economy* en *businessclass*.

Een verhoogde koolstofprijs is noodzakelijk, maar zal het voldoende zoden aan de dijk brengen? De bepaling van een correcte prijs om genoeg koolstof onder de grond te houden, is namelijk een haast onmogelijke opdracht die enorme hoeveelheden informatie vereist. Een koolstofbijdrage is een goede eerste stap om sociale en milieukosten beter in de prijs te weerspiegelen, maar het zou slechts een aanzet mogen zijn om de weg vrij te maken voor *caps* of hoeveelheidsquota. Aangezien er een eindig koolstofbudget is, is het beter om in te zetten op hoeveelheidsinstrumenten (quota) in plaats van op prijsinstrumenten (belastingen). Quota bieden een betere garantie voor het halen van concrete doelstellingen – hierbij denk ik bijvoorbeeld aan de Europese visquota – terwijl bij prijsinstrumenten de hoeveelheid door de markt bepaald wordt en bijgevolg alle kanten op kan gaan. Als de koopkracht hoog genoeg is om hoge belastingen op koolstof

te betalen, dan kunnen de belastingen nooit hoog genoeg zijn om effectief emissies te reduceren.

Het Europese ETS-systeem van verhandelbare emissierechten leert echter dat het van kapitaal belang is om quota te kiezen die ambitieus genoeg zijn. Zo zouden quota bijvoorbeeld jaarlijks met 8 à 10 procent kunnen afnemen om te garanderen dat de fossiele industrie niet meer brandstoffen op de markt brengt dan democratisch toegestaan. Aangezien de fossiele sector in die situatie niet langer het recht heeft om vervuilende producten op de markt te brengen, dienen fossiele bedrijven via een veilingsysteem tegen elkaar op te bieden om brandstoffen binnen de beschikbare quotaruimte op de markt te *mogen* brengen. Dit veilingsysteem verzekert een efficiënte toewijzing; door de onderlinge concurrentie zullen de producenten van de bijzonder vervuilende teerzandolie en schaliegas uit de markt geprijsd worden door hun hogere operationele kostprijs. De inkomsten van die veilingen kunnen andermaal als energiedividend billijk onder de bevolking verdeeld worden.

Ook de luchtvaart heeft nood aan quota. Paul Peeters becijferde dat een belasting op vliegtickets van 200% en een CO_2-belasting van 1000 dollar per ton de groei van het vliegverkeer geen halt zal toeroepen maar emissies op lange termijn enkel gelijk zal houden, terwijl ook de uitstoot van de luchtvaart tegen 2100 met 95% moet dalen. Quota zijn hier aangewezen om het aantal vluchten te beperken.

Voorlopig ontbreekt het aan een globaal 'masterplan' om de fossiele industrie te ontmantelen en om deze transformatie op een sociaal rechtvaardige manier te laten verlopen door werknemers uit de getroffen sectoren kansen te bieden om zich om te scholen. Ook centrale banken zoals de Europese Centrale Bank (ECB) kunnen met hun monetair beleid ongetwijfeld meerdere duiten in het zakje doen door zich achter de tweegradendoelstelling te scharen in plaats van zich te fixeren op het streven naar een jaarlijkse inflatie van beneden, maar dicht bij de 2 procent. Aangezien fossiele-brandstoffenbedrijven het overgrote deel van hun reserves niet kunnen ontginnen en innen, zal hun marktwaarde verdampen. Ook hier heeft de ECB een belangrijke rol te spelen om turbulenties op financiële markten uit te vlakken.

Bottom-upklimaatactie

Gelukkig zijn er tal van grassroots-initiatieven die al overgaan tot actie. Urgenda en Klimaatzaak zijn voorbeelden die illustreren hoe bezorgde burgers via rechtszaken hun overheden aanmanen om tot actie over te gaan. Activisten over de hele wereld confronteren regeringen en de 'big oil, coal & gas' met de ongemakkelijke klimaatwaarheid. Actievoerders verzetten zich tegen nieuwe mega-investeringen zoals Keystone XL, NoTAP in Gent en Puglia, een extra luchthavenbaan in Londen en Wenen en initiatieven zoals Ende Gelände in Duitsland en Code Rood in Groningen blokkeren de normale gang van zaken voor de fossiele industrie. En dan is er ook nog heb het georganiseerde verzet in het Globale Zuiden. Ook pensioenfondsbeheerders, universiteiten en recent ook Ierland hebben hun afspraak niet gemist door hun fondsen te desinvesteren uit fossiele brandstoffen (*divestment*). Academici, universiteiten zoals de Universiteit Gent en burgerinitiatieven zoals Zomer Zonder Vliegen nemen het voortouw om vliegverkeer te verminderen en limiteren. Tot slot zijn er steeds meer lokale energiecoöperaties en burgers die zelf stroom opwekken.

Recht op een stabiel klimaat

Wanneer zullen regeringsleiders de hete aardappel niet langer doorschuiven naar de toekomst? Landen zoals Costa Rica en Uruguay tonen dat het mogelijk is om elektriciteit quasi volledig uit hernieuwbare bronnen te halen. Om aan alle generaties een stabiel klimaat te kunnen (blijven) garanderen, is het noodzakelijk om emissies zo snel mogelijk te reduceren. Er wordt vaak verwezen naar het klimaat voor 'toekomstige generaties'

maar die framing is al lang niet meer aan de orde. 2050 is geen verre toekomst; kinderen van 10 zijn dan 42 jaar. En de baby's geboren in 2018 zullen in 2090 hopelijk hun 72e verjaardag kunnen vieren... Het blijft wachten op doortastende maatregelen van bovenaf om emissies te verlagen en om de fossiele industrie uit te faseren. Het feit dat dit mogelijk gepaard gaat met een inkrimping van de bestaande economische activiteit, verklaart waarschijnlijk deels deze weigering of ontkenning. Dat een kordaat klimaatbeleid mogelijk *degrowth* inhoudt, is echter bijzaak. Degrowth is namelijk geen economische recessie, noch een doemscenario in vergelijking met de ecologische en financiële calamiteiten die in de pijplijn zitten. Het is daarentegen een bewuste keuze om de economie ten dienste te stellen van mens en planeet. De degrowth-beweging hekelt bijvoorbeeld de groeihegemonie en pleit voor een democratische en herverdelende inkrimping van consumptie en productie in industrielanden om welzijn, sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid te bereiken. Degrowth komt bovendien neer op een billijke herverdeling van rijkdom tussen en binnen het Globale Noorden en Zuiden en huidige en toekomstige generaties.

De klimaaturgentie is van die aard dat Joris Luyendijk hoopt op een ecologische ramp die sterk genoeg is om ons wakker te schudden maar niet zo sterk dat ze ons uitroeit. Het is nog maar de vraag of de huidige globale hittegolven, bosbranden, watertekorten en mislukte oogsten ons wakker zullen schudden. Wat ons ondertussen belangrijke tijd kan kopen is een volgende economische of financiële crisis. Zo zorgden de financiële crisis van 2007, de economische crisissen in de jaren '80 en '90 en de oliecrisis in de jaren '70 voor extra ecologische ademruimte.

Vooralsnog is het wachten op een bewuste keuze voor een daadkrachtig klimaatbeleid, al dan niet aangestookt door een ecologische of financieel-economische crisis. Een keuze om deze sociaalecologische transformatie actief en democratisch vorm te geven in plaats van een speelbal te zijn van klimaatontwrichting of financiële turbulenties. Een keuze voor het hanteren van het voorzorgsprincipe om niet af te hangen van een technologisch panacee. Een keuze om het bestaande recht om te vervuilen af te schaffen omdat elke aardbewoner, in de toekomst én nu, recht heeft op een stabiel klimaat. Gezond verstand, moed en hoop zijn nodig om de gevestigde belangen van de fossiele industrie af te bouwen zodat de gevestigde belangen van alle generaties gegarandeerd blijven zonder hen te 'belasten' met klimaatchaos.

Jonas Van der Slycken

Jonas Van der Slycken (@Ecol_Economist) is doctorandus in Sociale Ecologische Economie aan de UGent en lid van Rethinking Economics Belgium. Hij onderzoekt alternatieve welvaartsindicatoren die verder kijken dan het Bruto Binnenlands Product (BBP).

Bron: Een iets ingekorte versie van deze analyse verscheen eerder in de reeks De Doordenkers van Knack.

Het westerse vooruitgangsdenken is niet universeel

Dat zegt Dorine van Norren, jurist, ambtenaar en diplomaat. Onlangs promoveerde zij op een onderzoek naar filosofieën van drie verschillende continenten.

Met een individualistische en antropocentrische filosofie roept het westen klimaatverandering over zichzelf af. Om de ecologische crisis het hoofd te kunnen bieden, moeten we daarom luisteren naar de filosofieën van andere continenten. Van Norren onderzocht de betekenis van Ubuntu (Zuidelijk Afrika), Buen Vivir (Ecuador) en Gross National Happiness (Bhutan) voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de VN.

Hoe kwam je op het idee voor dit proefschrift?

"In 2010 schreef ik voor de Adviesraad Internationale Vraagstukken een evaluatie van de Millenniumdoelen. Die zouden namelijk in 2015 aflopen. Iedereen was erg tevreden over de tekst, behalve ikzelf. Ik vond dat er een essentiële dimensie ontbrak, namelijk de visie van de mensen *on the ground*. In 1994 studeerde ik een jaar in Kaapstad. Ik woonde er in een zwarte studentenresidentie en merkte hoe belangrijk de Afrikaanse denktraditie Ubuntu voor de mensen is.

Buen Vivir en Gross National Happiness van Bhutan kwam ik tegen in boeken; tijdens mijn drie jaar in Sri Lanka als diplomaat had ik al kennisgemaakt met het boeddhisme.

Ik stelde voor om inheemse filosofieën bij de evaluatie te betrekken, maar dat werd door enkele adviesleden meteen van tafel geveegd. Het zou een culturele relativering van de mensenrechten betekenen. Twee maanden later werd in de algemene vergadering van de VN toch een resolutie van Bhutan aangenomen over het belang van Happiness voor de Millenniumdoelen. De hoogleraar die het rapport begeleidde, zei toen: 'Je had toch gelijk'."

Wat maakt deze drie filosofieën relevant?

"We kunnen leren van een andere manier van kijken naar de verhouding tussen mens en natuur. Wij in het westen denken individualistisch. Maar als je denkt vanuit Ubuntu of Buen Vivir moet je het woord 'ik' vervangen door 'wij'. Volgens Ubuntu zijn we pas mens door de verbondenheid met alles en iedereen om ons heen. Daarbij horen ook de generaties die voor ons kwamen en de toekomstige generaties. De rechten van die laatsten zijn sinds 1996 in de grondwet van Zuid-Afrika opgenomen.

In Ecuador zijn de rechten van de natuur in de grondwet opgenomen. En in Bhutan kent de grondwet een burgerplicht om voor de natuur te zorgen. Daar geldt dat de natuur heilig is en dat je respect moet hebben voor alle levende wezens. Ik had ook nog de Green Islam en de Aboriginals kunnen bestuderen, eigenlijk wilde ik graag één filosofie per continent. Maar met drie filosofieën had ik al een gigantische taak op me genomen. Mijn proefschrift telt nu 300 pagina's, plus 300 pagina's bijlagen."

Je pleit voor een herijking van de mensenrechten in deze tijd van klimaatverandering. Waarom?
"We zeggen wel: mensenrechten zijn universeel, maar ze zijn opgezet vanuit een individueel perspectief. Terwijl er ook volkeren zijn die veel meer collectivistisch denken. Zo ziet Ubuntu het leven als een grote oefening in wederzijdse hulp. En de inheemse volken van Noord- en Zuid-Amerika zien alles als reciprociteit: tussen mensen onderling, tussen alle levende wezens én tussen mens en natuur.

In de mensenrechten staan menselijke waardigheid en vrijheid centraal. Maar volgens de boeddhisten gaat het om de waardigheid van álle levende wezens. En de 'indianen' zien de waardigheid van moeder Aarde als eerste rechtsbeginsel, boven de menselijke

waardigheid. Zij vinden ook dat een rechtssysteem de harmonie tussen mensen onderling en tussen mens en natuur moet herstellen. Wij hebben een antropocentrische opvatting van recht. Doel is vaak vooral het beschermen van individueel eigendom. Met het oog op de klimaatverandering zou je een heel nieuw rechtssysteem moeten bouwen waarin het draait om de Aarde."

Staan de VN open genoeg voor andere denkbeelden?

"Niet echt. Sommige lidstaten vinden het heel moeilijk om de universele verklaring van de mensenrechten te verbinden aan culturele waarden. Het westen is bang dat China dan zal zeggen dat zij heel anders tegen mensenrechten aankijken, of dat Saoedi-Arabië de vrouwenrechten onderuit gaat halen.

In VN-doelen en -verklaringen staat sinds kort vaak wel dat we ook de *local knowledge* van de *indigenous people* – de inheemse bevolking – moeten betrekken bij de implementatie. Maar dat is paternalistisch. Uitgangspunt is namelijk dat die kennis alleen van belang is voor lokale gemeenschappen en niet dat wij er in het westen ook iets van kunnen leren. Tijdens mijn promotieverdediging zei een van de hoogleraren dat Ubuntu niet toepasbaar is op mondiaal niveau. Het zou alleen betekenis hebben binnen de context waaruit het is ontstaan. Maar Europa heeft natuurlijk ook de westerse filosofie de wereld in gebracht. Waarom zouden wij dan niet van niet-westerse filosofieën kunnen leren?"

Is de westerse filosofie in die zin uitzonderlijk, dat daarbinnen de verhouding mens/natuur zo verstoord is dat we klimaatverandering over onszelf afroepen?

"Ja. De in het westen dominante filosofie heeft een kunstmatige scheiding aangebracht tussen mens en natuur. Wij mensen staan apart van, heersen over en exploiteren de natuur. We hebben nu wel begrepen dat we dat duurzaam moeten doen, omdat het anders ten koste van onszelf gaat. In de Duurzame Ontwikkelingsdoelen gaat het over 'duurzaam gebruik', maar er staat niks over de intrinsieke waarde van natuur. Laat staan over onze wederkerige uitwisseling met de natuur.

Onze westerse blik is antropocentrisch. Wij denken ten onrechte dat dit universeel is. In inheems Amerika zie je een biocentrische levensvisie, cultuur en natuur zijn er verweven. Mensen zeggen: natuur is ons thuis. Zij formuleren vrijheid als: in de natuur kunnen leven en in harmonie daarmee. De Ecuadorianen die ik sprak geloven niet in ontwikkeling, maar in een cyclische vorm van zijn. Het leven heeft seizoenen en terugkerende patronen, het hoeft niet lineair vooruit en alsmaar beter te worden. Belangrijk is leven in balans met jezelf, anderen en de natuur."

Staat dat niet té haaks op het kapitalistische groeimodel om hier invloed te krijgen?

"Ik denk dat deze boodschap veel jonge mensen aanspreekt. Misschien ben ik de muziek wat vooruit met mijn onderzoek. De gevestigde instellingen hier zijn nog bezig met de marktwaarde van natuur; er moet wel een prijskaartje aan hangen, zodat natuur en duurzaamheid in het bruto nationaal product passen. Terwijl we toe moeten naar een ander bewustzijn, naar bruto nationale harmonie, waarbij we beseffen dat we als mens ook natuur zíjn. De drie filosofieën die ik bestudeerd heb, en de sociale bewegingen erachter, bieden een enorme (denk)kracht voor deze transformatie."

Elke van Riel

Bron: Down to Earth Magazine, 11 juni 2018: https://downtoearthmagazine.nl/westers-vooruitgangsdenken-niet-universeel/

Bekijk het eens van hun kant

Roman Krznaric betoogt dat, als we empathie cultiveren, we ons leven en de maatschappij kunnen veranderen.

Empathie heeft de reputatie een wollige, feel-good emotie te zijn. Veel mensen stellen het gelijk met alledaagse vriendelijkheid of emotioneel gevoelig zijn en met zorgzaam en teder zijn voor elkaar. Ik bekijk het anders. Eigenlijk is empathie een ideaal dat in staat is om zowel onze levens te veranderen als een fundamentele sociale transitie tot stand te brengen. Empathie kan een revolutie ontketenen. Niet één van die ouderwetse revoluties die voortkomen uit nieuwe wetten, instellingen of regeringen, maar iets veel radicaler: een revolutie in menselijke relaties.

Het voorbije decennium verrees overal in de wereld een golf van empatisch denken en ageren aangedreven door politieke activisten en relatietherapeuten, bedrijfsgoeroe's en religieuze leiders. Demonstranten van de Occupybeweging in Groot-Brittanië en de Verenigde Staten richtten 'empathie-tenten' op en gaven workshops over 'empathisch activisme'. Een radio-soap in Rwanda, waar wekelijks 90% van de bevolking naar luistert, verwerkte in de verhaallijn empathische boodschappen over hoe Hutu's en Tutsi's in buurdorpen met elkaar samenleven, in een poging het heropleven van etnisch geweld te voorkomen. Honderdduizenden schoolkinderen kregen empathische vaardigheden aangeleerd door Roots of Empathy, een Canadees educatief programma waarbij baby's in klaslokalen worden geïntroduceerd om daar te dienen als leerkrachten. Het programma breidde zich intussen uit naar Groot-Brittannië, Nieuw-Zeeland en andere landen. Een Duitse maatschappelijk ondernemer creëerde een wereldwijd netwerk van musea waar blinde gidsen meer dan 7 miljoen bezoekers rondleidden doorheen volledig in duisternis gehulde tentoonstellingen, om hen zo te laten ervaren wat het is om met een visuele beperking te leven.

Al deze initiatieven maken deel uit van een historische beweging van empathie die onze sterk individualistische en egocentrische culturen uitdaagt; culturen waarin de meesten van ons teveel bezig zijn met het eigen leven om nog aandacht te kunnen geven aan dat van een ander.

Maar wat is empathie precies? En hoe ziet het eruit in praktijk?

Laat ons eerst duidelijkheid verschaffen over de betekenis: empathie is de kunst om imaginair in de schoenen van andere personen te stappen, hun gevoelens en perspectieven te begrijpen en dit begrip te gebruiken als leidraad voor het eigen handelen. In die zin onderscheidt empathie zich van uitingen van sympathie – zoals spijt of medelijden hebben met iemand – aangezien dat niet probeert om andermans emoties of standpunt te begrijpen. Empathie is ook niet hetzelfde als de gouden regel: behandel anderen zoals je zelf behandeld wil worden. Dit houdt immers in dat je eigen interesses precies samenvallen met die van anderen. George Bernard Shaw becommentarieerde dit in zijn typische stijl toen hij stelde: "Behandel anderen niet zoals je zelf behandeld wil worden - zij zouden een andere smaak kunnen hebben." Bij empathie gaat het erom die andere smaken en voorkeuren te ontdekken.

Als je beter wil begrijpen wat het betekent om in je verbeelding die empathische stap te zetten, laat me je dan Patricia Moore voorstellen, een pioniersfiguur voor hedendaagse empathische activisten. In 1979 werkte Moore als productontwikkelaar bij het vooraanstaande New Yorkse bedrijf Raymond Loewy. Ze was 26 jaar, kwam recht van de schoolbanken en was de enige vrouwelijke ontwerper tussen 350 mannen. Tijdens een brainstormvergadering over een nieuw model van koelkast, stelde ze een simpele vraag: "Zouden we de deur niet zo kunnen ontwerpen dat iemand met artritis ze vlot kan openen?" Eén van haar senior collega's antwoordde minachtend: "Pattie, wij ontwerpen niet voor zo'n mensen". Ze was woedend. Wat bedoelde hij met "zo'n mensen"? Geagiteerd door zijn antwoord besloot ze een experiment op te zetten dat uitdraaide op

één van de meest radicale empathie-experimenten van de 20ste eeuw. Ze ontdekte wat het betekent om een 85 jaar oude vrouw te zijn.

“Ik wilde niet zomaar een actrice zijn die zich voordeed als een bejaarde” vertelde ze me. “Ik wilde een echte onderdompeling, een empathisch karakter, zodat ik werkelijk in iemand anders schoenen kon staan.” En dus transformeerde ze zichzelf met de hulp van een professionele grimeuse. Ze legde verschillende lagen latex op haar gezicht zodat ze er oud en rimpelig uitzag, droeg een bril met wazige glazen die haar zicht vertroebelde, stopte haar oren dicht zodat ze niet goed kon horen, droeg een beugel rond haar romp en hulde dit in verbanden zodat ze voorover boog, spalkte haar armen en benen zodat ze niet konden buigen en werkte haar vermomming af met verschillende maten van schoenen zodat ze niet anders kon dan verder strompelen met een stok.

Nu was ze klaar.
Tussen 1979 en 1982 bracht Moore in haar nieuwe gedaante een bezoek aan meer dan honderd steden in Noord-Amerika in een poging de alledaagse obstakels te ontdekken waarmee bejaarden geconfronteerd worden. Ze probeerde steile metrotrappen te beklimmen en af te dalen, op drukke bussen te rijden, zware winkeldeuren open te duwen, straten over te steken voor het licht terug op rood gesprongen was, flessenopeners te gebruiken en, natuurlijk, koelkasten te openen. Het resultaat? Moore gaf een totaal nieuwe wending aan internationale productontwikkeling. Dankzij haar ervaringen en inzichten was ze in staat om een reeks innovatieve producten te ontwerpen die ook door bejaarden gebruikt konden worden, zelfs door bejaarden met artritishanden. Het ontstaan van “inclusief” of “universeel” design wordt aan haar toegeschreven. Universele producten zijn ontworpen voor gebruik door mensen van alle slag, of ze nu 5 of 85 jaar oud zijn. Moore werd later een expert in het domein van gerontologie en een invloedrijke voorvechter van de rechten van senioren. Drijfveer van haar carrière was eerder de wens om het leven van anderen te vergemakkelijken dan dat financieel succes haar kon verlokken. Ze is nu in de zestig en ontwerpt rehabilitatiecentra voor Amerikaanse soldaten die uit Afghanistan of Irak teruggekomen zijn met ontbrekende ledematen of hersenletsels. Ze kunnen er opnieuw leren onafhankelijk te zijn door vanalles te oefenen, gaande van boodschappen doen tot een bankautomaat gebruiken.

Moore is beroemd geworden door haar ‘empathisch model’ dat een hele generatie ontwerpers beïnvloed heeft. Zij erkennen nu hoe belangrijk het is om bij het ontwerpen door de ogen van de toekomstige gebruikers van het product te kijken. “Universeel design wordt gedreven door empathie”, legt ze uit, “het begrijpen dat er geen uniforme oplossing is – en dat is waar mijn hele carrière om gedraaid heeft.”

Haar experiment om te tijdreizen over generaties heen is een mijlpaal voor de empathici van de toekomst. Proberen door de ogen van andere mensen te kijken kan een persoonlijke uitdaging zijn – soms zelfs een zeer spannende – maar het is ook een kracht met buitengewone mogelijkheden om maatschappelijke verandering in gang te zetten.

De zes gewoontes van zeer empathische mensen

Patricia Moore ontdekte de kracht van empathie in de jaren '70 van de vorige eeuw. Waarom hebben er dan nu zoveel mensen de mond van vol? De idee van empathie is niet nieuw. Het won voor het eerst aan belang in de 18e eeuw, toen de Schotse filosoof en econoom Adam Smith schreef dat onze morele gevoeligheid voortkomt uit onze mentale vaardigheid om “van plaats te ruilen met het slachtoffer”. De recente groei aan interesse is echter hoofdzakelijk te danken aan baanbrekende, wetenschappelijke ontdekkingen aangaande de menselijke aard.

De laatste 300 jaar hebben invloedrijke figuren, van Thomas Hobbes tot Sigmund Freud, ons voorgehouden dat we in essentie egocentrische, zelfbehoudende schepsels zijn die hun eigen individualistische doelen nastreven. Met de jaren is deze sombere beschrijving van de mensheid in de Westerse cultuur de overheersende visie geworden. Maar in het

laatste decennium heeft dit beeld een stevige deuk gekregen door bewijzen dat er ook een homo empathicus in ons schuilt, dat we aanleg hebben voor empathie.

De recente ontdekking van ons empathische zelf is één van de meest opmerkelijke verhalen van de moderne wetenschap. Er is baanbrekende vooruitgang geboekt op drie fronten. Neurowetenschappers hebben een 10-delig 'empathie-circuit' in onze hersenen ontdekt; als dat circuit beschadigd is, zijn we minder goed in staat om te begrijpen wat andere mensen voelen. Evolutiebiologen hebben aangetoond dat we sociale dieren zijn, van nature empathisch en coöperatief, net zoals onze neven, de primaten. En kinderpsychologen hebben onthuld dat zelfs kinderen van 3 jaar oud in staat zijn om buiten zichzelf te gaan staan en zaken vanuit het perspectief van anderen te bekijken. Het is nu duidelijk dat we van nature een empathische kant hebben die net zo sterk is als onze egoïstische innerlijke krachten.

Deze radicale omslag in onze opvatting over wie en wat we zijn begint door te sijpelen in het publieke leven en zet aan tot een nieuwe kijk op hoe we onze kinderen kunnen opvoeden, hoe we onze instituten kunnen organiseren en wat we echt nodig hebben voor ons persoonlijk welzijn. "Eerst aan jezelf denken" is een voorbijgestreefd principe aan het worden nu we ons beginnen te realiseren dat empathie tot de kern van mens zijn behoort. We zitten middenin een grote transitie van het cartesiaanse tijdperk van "Ik denk, dus ik ben" naar een empathisch tijdperk: "Jij bent, dus ik ben".

Los van de nooit eerder geziene mediaverslaggeving en publieke discussie over empathie, blijft er een essentiële vraag waar weinig mensen het over hebben: hoe kunnen we onze empathische vaardigheid vergroten? We zijn misschien wel in staat om empathisch te zijn, maar we moeten blijven nadenken over hoe we dit potentieel tot leven gaan brengen.

Ik heb de laatste twaalf jaar gespendeerd aan zoeken naar een antwoord op die vraag. Ik verkende het onderzoek rond empathie in domeinen gaande van experimentele psychologie tot sociale geschiedenis, van antropologie tot literaire studies, van politiek tot hersenonderzoek. Ik ontdekte dat hoog empathische mensen iets gemeen hebben. Ze cultiveren 6 gewoontes, een set van gedragingen en dagelijkse handelingen die het empathisch circuit in hun hersenen in gang zetten en hen in staat stellen te begrijpen hoe andere mensen de wereld zien. Als we hopen de homo empathicus in elk van ons volop te kunnen inzetten, kijken we tegen de uitdaging aan om deze zes gewoontes zo goed als mogelijk in onszelf te ontwikkelen.

6 gewoontes van zeer empathische mensen

1. Schakel je empathische brein in
Buiten je geestelijke kaders treden en inzien dat empathie tot de kern van de menselijke aard behoort en op elk moment in je leven aangewend kan worden

2. Maak in je verbeelding de sprong
Een bewuste poging doen om je in te leven in andere mensen, zelfs je "vijanden", en hun menselijkheid, individualiteit en gezichtspunten onderkennen

3. Ga op zoek naar avontuurlijke beleving
Manieren van leven en culturen onderzoeken die sterk verschillen van de jouwe door je er rechtstreeks in onder te dompelen, op een empathische wijze te reizen en sociale samenwerking na te streven

4. Beoefen de gesprekskunst
Toon je nieuwsgierig naar vreemden, luister radicaal en zet het emotionele masker af

5. Ga op reis in je leunstoel
Verplaats je in gedachten van anderen met behulp van kunst, literatuur, films en online sociale netwerken

6. Ontketen een revolutie
Genereer empathie op een grote schaal met de bedoeling sociale verandering teweeg te brengen en de empathische vaardigheden te verruimen tot de natuur

Het zijn gewoontes die aansluiten bij elk karakter of persoonlijkheid of je nu een extravert bent of een introvert, een hoog-riskerende avonturier of eerder iemand met diepgaande kennis van intimiteit en subtiele emoties. Deze gewoontes in je dagelijks leven incorporeren verandert hoe je denkt, wat je voelt en wat je doet. Je zal het fascinerend beginnen vinden om in de denkwereld van mensen te stappen en te proberen zien wat hun onderliggende motieven, verwachtingen en overtuigingen zijn. Het begrijpen van de drijfveer van mensen zal enorm toenemen en misschien zal je, zoals veel empathische mensen, anderen interessanter beginnen vinden dan jezelf.

Leven volgens deze zes gewoontes is geen utopie: onze vaardigheid om empathisch te zijn is één van de grote verborgen talenten van ongeveer elke mens. Bijna iedereen heeft het, ook al gebruiken we het niet altijd. Slechts een heel klein deel van de bevolking vertoont, wat de psycholoog Simon Baron-Cohen noemt, "geen enkele vorm van empathie". Dat deeltje omvat psychopaten of mensen die lijden aan sommige autisme spectrum stoornissen. De andere 98% van de bevolking is geboren om empathisch te zijn en heeft aanleg voor sociaal contact.

Empathie is overal rondom ons; we zwemmen erin. Maar als dat het geval is, wat is dan het probleem? Waarom zouden we ons dan zorgen maken over het cultiveren van de zes gewoontes van hoog empathische mensen? Omdat we in dit moment van de geschiedenis aan een acuut empathietekort lijden, zowel als maatschappij als in ons individuele leven.

Barack Obama maakte in de aanloop naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2008 van empathie één van de belangrijkste campagnethema's. "Er wordt in dit land veel gepraat over het federale deficit. Maar ik vind dat we het meer zouden moeten hebben over het empathisch deficit – onze mogelijkheid om in andermans schoenen te gaan staan, om de wereld te zien door de ogen van diegenen die van ons verschillen... We leven in een cultuur die empathie ontmoedigt, een cultuur die ons te vaak voorhoudt dat het belangrijkste doel in ons leven is rijk, dun, jong, beroemd en veilig te zijn en ons te amuseren."

Een recente studie aan de universiteit van Michigan legde bloot dat er sedert 1980 een drastische daling van de empathieniveaus bij jonge Amerikanen gaande is, waarbij de steilste terugval in de afgelopen 10 jaar vastgesteld werd. Onderzoekers beweren dat deze verschuiving gedeeltelijk te wijten is aan het feit dat meer mensen alleen leven en minder tijd spenderen aan sociale of gemeenschapsactiviteiten die empathische gevoeligheid voeden. Psychologen hebben daarnaast een narcisme-epidemie geconstateerd: één op tien Amerikanen vertoont narcistische persoonlijkheidstrekken die de interesse in het leven van een ander tegenhouden. Veel analisten geloven dat ook in Europese landen sprake is van een gelijkaardig verlies aan empathie en groei van narcisme omdat door de verstedelijking gemeenschappen blijven uiteenvallen, burgerlijke betrokkenheid vermindert en vrijemarktideologieën het individualisme versterken.

Naast het empathietekort dat onze hedendaagse samenleving teistert, situeert een minder duidelijk tekort zich op het niveau van onze individuele levens. Dit eerder persoonlijke tekort bestaat erin dat we de grote kansen die empathie ons biedt om de kwaliteit van ons dagelijks bestaan te verbeteren niet grijpen. We moeten gaan inzien dat empathie je niet alleen een goed mens maakt – het is ook goed voor jezelf.

Veel welzijnsexperts beginnen deze fundamentele waarheid van de kunst van het leven te erkennen. Eén van hen is de econoom Richard Layard die pleit voor "doelbewuste cultivering van het primitieve instinct van empathie" omdat "als je je meer bekommert om andere mensen, je meer kans hebt om gelukkig te zijn".

Relatietherapeuten stellen dat een gezonde dosis empathie één van de beste en voorhanden zijnde remedies is om een gebroken relatie te herstellen. Empathie kan vriendschappen verdiepen en helpen om nieuwe aan te gaan – vooral nuttig in een wereld waarin één op vier mensen lijdt onder eenzaamheid. Met een scheutje empathie

verbetert ook het creatief denken, want het stelt je in staat om problemen en invalshoeken te zien die anders verborgen zouden blijven. En er gaat niks boven kijken door andermans ogen om je eigen veronderstellingen en vooroordelen in vraag te helpen stellen en je te prikkelen tot nieuwe manieren van denken over de prioriteiten in je eigen leven.

Empathie mag de weg zijn naar het goede leven, we moeten ook waarderen hoe het ons een goed mens kan maken en onze ethische visie en deontologie vorm kan geven. Filosofen en maatschappelijk denkers hebben empathie lange tijd beschouwd als één van de meest effectieve middelen om de grenzen van ons moreel universum te verleggen. Direct na de aanslagen op 11 september 2001 schreef de auteur Ian McEwan: "Je inbeelden hoe het is om iemand anders te zijn behoort tot de kern van ons mensdom. Het is de essentie van compassie en het begin van moraal." Maar de waarschijnlijk beroemdste en invloedrijkste uiteenzetting over dit thema werd gegeven door Mahatma Gandhi, kort voor hij in 1948 werd vermoord. Het staat bekend als 'Gandhi's Talisman':
"Wanneer je het niet meer weet of wanneer het *zelf* je teveel aan het worden is, doe dan de volgende test. Hou het beeld voor ogen van de armste en zwakste mens die je ooit gezien hebt en vraag jezelf af of de stap die je wil zetten voor deze persoon van enig nut zal zijn. Zal hij er baat bij hebben? Zal het hem helpen grip te krijgen op zijn eigen leven en lot? Met ander woorden, zal het leiden tot swaraj, vrijheid, voor de miljoenen mensen die honger hebben en in spirituele nood verkeren? Op dat moment zal je merken dat je twijfels en je *zelf* vanzelf wegdeemsteren."

Gandhi's empathisch gedachtenexperiment biedt een overtuigende - maar uitdagende - morele richtlijn voor het leven. Stel je voor dat deze talisman ingelijst stond op het bureau van elke politieke leider, bankgigant of mediabaron. Of zelfs op ons eigen bureau.

Uiteindelijk is de beste reden om de gewoontes van empathie te ontwikkelen het feit dat empathie net die menselijke verbinding kan creëren die het leven de moeite waard maakt. Eens we ten volle erkennen dat we homo empathicus zijn, sociale dieren die gedreven worden door cohesie met elkaar eerder dan door isolement, heeft het weinig zin onze empathische kant te onderdrukken. Ons welzijn hangt af van de vaardigheid om uit onze eigen ego's te stappen en in het leven van anderen, zowel mensen dicht bij ons als vreemden ver weg. Het welzijn dat dit oplevert, is authentiek en diep. Zonder empathische verbinding zijn we mindere wezens, slechts een fractie van wie we zouden kunnen zijn.

Roman Krznaric

Roman Krznaric is een sociaal filosoof. Zijn boeken zijn vertaald in meer dan 20 talen. Zijn nieuwste boek heet: *Carpe Diem Regained: The Vanishing Art of Seizing the Day*. In het Nederlands gepubliceerd als *Carpe Diem: de geschiedenis van een culturele kaping*, door Ten Have. Voor meer informatie zie www.carpediem.click

Bron: Dit artikel verscheen voor het eerst in *Resurgence & Ecologist,* uitgave nummer 300, januari/februari 2017. Alle rechten van dit artikel zijn voorbehouden aan The Resurgence Trust. Om een exemplaar van het magazine te kopen, andere artikels te lezen of meer te weten te komen over the Trust, surf naar: www.resurgence.org

Vertaling: Ilse Steen

Klimaat en migratie

Klimaatverandering valt niet langer te ontkennen: een serie orkanen van uitzonderlijke sterkte in de Caraïben en de VS, aanhoudende droogte in grote delen van Centraal en Oost-Afrika en extremere winters en zomers in Europa. Dit zijn slechts enkele van de recente berichten die van een veranderend klimaat getuigen. Wat tot voor kort voor velen een abstract concept was dat zich enkel in internationale conferenties ophield, beïnvloedt nu het leven en de bestaansmiddelen van een groot deel van de wereldbevolking.

Een extremer klimaat, hoewel een globale realiteit, wordt niet door iedereen even hard gevoeld: de gevolgen van orkaan Maria die Puerto Rico met een humanitaire crisis opscheepte – met tientallen doden en meer dan 3,5 miljoen bewoners zonder toegang tot drinkwater, medische verzorging of elektriciteit – staan in schril contrast met de relatief beperkte impact in de VS en met de snellere hulpverlening die de bewoners van Californië en Texas ontvingen. Een extreem fenomeen als aanhoudende droogte leidt in de Hoorn van Afrika tot een humanitaire crisis en wordt daarentegen in meer ontwikkelde landen die met droogte kampen (zoals Australië dat tussen 2006 en 2010 haast geen regenval ontving) efficiënt aangepakt d.m.v. hulpverlening en economische ontwikkeling. Met andere woorden: het globale Zuiden heeft het disproportioneel zwaarder te verduren wanneer het door extreme weersfenomenen wordt getroffen. Zowel plotse, directe klimaatfenomenen (rampen als orkanen of overstromingen), als indirecte fenomenen die zich over een langere periode ontwikkelen (droogte of verwoestijning) dragen bij aan instabiliteit in het globale Zuiden in de vorm van voedseltekorten, extreme urbanisatie, politieke spanningen; steeds meer leiden ze ook tot migratie. Klimaatverandering drijft en stimuleert migratie: in combinatie met andere factoren dwingt het families en individuen om te migreren, in eigen land of over de landsgrenzen heen.
Lien Vandamme, verantwoordelijke klimaat bij 11.11.11., beschrijft de invloed van het klimaat op migratiepatronen als "een van de vele factoren die bijdragen aan onzekere of bedreigende levensomstandigheden, en die mensen dwingen om te migreren of te vluchten."

Klimaat als een threat multiplier

Jaarlijks worden meer dan 22,5 miljoen mensen gedwongen hun woonplaats te verlaten wegens natuurrampen (directe fenomenen).[1] Het aantal mensen dat wordt gedwongen – of ervoor kiest – om te migreren vanwege de indirecte gevolgen van klimaatverandering wordt veel hoger geschat. In het tweede geval is het echter zeer moeilijk om te spreken over klimaatmigranten of klimaatvluchtelingen.

Verliet een vluchteling uit Tsjaad zijn thuis omwille van de aanhoudende droogte en verwoestijning in het land of omwille van de politieke terreur die Boko Haram er zaait? Vraagt iemand uit Eritrea in België asiel aan omwille van de aanhoudende voedseltekorten, de politieke instabiliteit in het land, of om zijn/haar economische realiteit te verbeteren? Het antwoord is meestal een combinatie van meerdere factoren, waarbij het klimaat meestal niet de enige oorzaak voor migratie is, maar olie op het vuur gooit.
Klimaatverandering treedt in de meeste gevallen dus op als een zogenaamde threat multiplier: het draagt bij aan economische en politieke instabiliteit en is een van de factoren die mensen dwingen om te migreren. De oorzaak-gevolgrelatie tussen het klimaat en migratie is echter nooit eenduidig.

[1] Dit cijfer is een schatting van het International Displacement Monitoring Center voor het jaar 2015. Het aantal personen dat werd gedwongen om te migreren in 2016 en 2017 is hoogstwaarschijnlijk nog veel hoger.

Syrië, Tsjaad en de klimaatvluchteling

Een van de meest controversiële voorbeelden van klimaatverandering en migratie is ongetwijfeld het geval Syrië. In 2007 brak in het oosten van het land een 3-jarige droogte uit, de meest extreme droogte tot dusver waargenomen in de regio. De waterschaarste, falende oogsten en het hoge dodental bij vee dwong meer dan anderhalf miljoen mensen uit te regio om te migreren van het platteland naar de stad. De gevolgen van deze nationale klimaatmigratie waren extreme urbanisatie, spanningen tussen etnische groepen en rijzende voedselprijzen. De politieke instabiliteit die deze ontwikkelingen met zich meebrachten, droegen bij aan de Arabische Lente in Syrië en de gruwelijke burgeroorlog die erop volgde.

Een ander voorbeeld van de invloed die klimaatverandering heeft op politieke instabiliteit en migratie is dat van het Tsjaadmeer. Het meer, van vitaal belang voor de watervoorziening van zowel Kameroen, Tsjaad, Niger en Nigeria, slonk sinds 1963 met meer dan 90%. De ecologische catastrofe leidde tot waterschaarste in de hele regio. De bevolking leeft in een permanente humanitaire crisis, en de opkomst van Boko Haram in 2015 bracht de genadeslag toe aan een reeds verzwakte bevolking. Reeds 3,5 miljoen mensen sloegen op de vlucht.

Klimaatverandering is een doorslaggevende factor voor zowel de oorlog in Syrië als de exodus in Tsjaad. Vluchtelingen uit deze regio definiëren als klimaatvluchtelingen is echter niet mogelijk aangezien het relatieve aandeel van het milieu als oorzaak – tegenover politieke factoren – niet eenduidig is. Bovendien wordt de term klimaatvluchteling juridisch niet erkend. Momenteel bestaat er nog geen enkele regulering op financieel, legaal of beleidsvlak voor klimaatmigranten of -vluchtelingen.

François Gemenne, professor aan de universiteit Sciences Po in Parijs en een expert op het vlak van klimaatmigratie, verklaart dat “men als vluchteling enkel beroep kan doen op de Conventie van Geneve, en deze vermeldt enkel politieke redenen als basis voor bescherming in een ander land. Natuurrampen of klimaatverandering worden niet erkend als redenen voor een asielaanvraag in de Conventie, en de Conventie aanpassen is simpelweg te moeilijk.”

Desalniettemin is het klimaat, en meer algemeen het milieu, vaker en vaker de hoofdreden voor emigratie. Dit zal enkel toenemen in de toekomst. Er is dus hoogdringend nood aan een beter begrip en een legislatief netwerk om om te gaan met mensen op de vlucht voor het klimaat.

Enkel met duidelijk onderzoek, internationale samenwerking en een meer evenwichtige publieke discussie kan de rol die een veranderend klimaat op geopolitiek vlak speelt begrepen worden en kunnen de stereotypen omtrent migratie en vluchtelingen doorbroken worden.

Arthur Wyns

Bron: Aktief (ledenblad Masereelfonds), jrg 5, 2017

Een veranderend klimaat leidt steeds vaker en steeds meer tot rampen en ontberingen. Dit is des te meer het geval in het Globale Zuiden, waar droogtes, voedseltekorten, stormen en moessonregens het moeilijk, haast onmogelijk maken om te overleven. Migratie en vlucht vormen dikwijls een laatste uitweg. In samenwerking met diverse partners werkt het Masereelfonds een informerend en sensibiliserend project uit over klimaatvluchtelingen vanuit een mede-menselijk perspectief.

Voetbalwaanzin

Op 1 juli, midden in het wereldkampioenschap voetbal, stuurde ik onderstaande lezersbrief naar twee kranten en drie weekbladen. Voor zover ik weet werd hij nergens gepubliceerd. Dat vind ik vreemd, want ik vermoed dat er wel lezersbrieven met minder inhoud worden afgedrukt. Blijkbaar bracht het stukje een gedachte die niet mocht gedacht worden. Dus ook in onze vrije wereld met zijn vrije meningsuiting worden meningen weggeselecteerd als ze dwars staan op het heersende discours. Of op een massapsychose. Volgens mij schuilt daar een groot maatschappelijk gevaar in, als het voetbal omwille van zijn populariteit boven de democratische politieke controle komt te staan.

Miljoenen burgers hebben weer iets om de ondraaglijke lichtheid van het bestaan te bestrijden: voetbal. Ze realiseren zich niet dat ze zich emotioneel laten meeslepen in de supercommerciële handel van harde zakenmensen, in een neoliberale wereld in het kwadraat. In korte tijd is die ook geglobaliseerd. Terwijl de Belgische clubs in Chinese en Japanse handen terechtkomen, koopt een Belgisch zakenman clubs op in Engeland, Spanje en Duitsland.

Ook de voetballers zelf kennen een verhoogde mobiliteit, in een ware koehandel. Lang duurt hun clubliefde niet als het geld roept. Hoe graag willen de voetballers van het Europese continent spelen voor Chelsea! Is het omwille van de poëzie van de plaatselijke stadsarchitectuur of omwille van de duistere petroleumdollars van Roman Abramovich? En de brave burgers identificeren zich vol vuur met helden die in een maand meer verdienen dan zijzelf in een gans leven...

Je zou zeggen: vadertje staat zal deze bedragen graag afromen. Maar nee, de voetballers genieten, omwille van de internationale competitiviteit, van een fiscaal en sociaal gunstregime. En daarbovenop gaan er ontzaglijke subsidiebedragen naar het voetbal -in plaats van naar de maatschappelijke problemen. "Geef de mensen brood en spelen", zei de Romeinse dichter Juvenalis. De huidige overheid geeft wel niet zo graag veel brood aan mensen in armoede, maar spelen des te liever. Zonder veel controle of regulering.

Je zou zeggen: dan komen de mensen wel op straat, om aan te klagen dat de politici schrik hebben om schoonschip te maken met het geld in het voetbal. Maar zelfs gokschandalen en wedstrijdafspraken ten spijt: nog niet. Ze komen alleen op straat om te vieren dat "wij" gewonnen hebben, al hebben ze er heel wat bij verloren. Maar ik hoop dat in de toekomst voldoende kritische burgers elkaar vinden om duidelijk te maken dat het gedoogbeleid tegenover deze zwendel een woekerende kanker is, en onaanvaardbaar in een geciviliseerde wereld.

Felix Bergers